

УДК 327.5(045)

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.26>

## **ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ У СВІТЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛА КОННЕРТОНА**

**Юлія Цирфа**

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,  
Інститут міжнародних відносин,  
кафедра міжнародного регіоназнавства,  
вул. Юрія Ілленка, 36/1, 04119, м. Київ, Україна*

На основі аналізу досліджень П. Коннертона окреслено роль соціальної пам'яті у процесі формування колективних ідентичностей та, відповідно, зовнішньополітичної ідентичності держави. Визначено, що не тільки інституційно сформована історична пам'ять суспільства впливає на становлення його групової ідентичності, а й соціальна пам'ять, що охоплює ідентифікаційні зміни, котрі переживає соціум, має вплив на стабільність зовнішньополітичної ідентичності державного актора.

З'ясовано, що П. Коннертон відділив соціальну пам'ять від історичної, але звернув увагу на взаємозумовленість між сприйняттям нинішнього й минулого, зафіксованого в індивідуальній та спільній пам'яті. Тому соціальна пам'ять суспільства визначається не конкретними історичними даними, а постає на основі комплексу чинників розвитку колективу, що включають як поведінковий, так і ментальний аспекти. Зокрема, дослідник робить наголос на різноманітності типів формувань пам'яті, які ми робимо й оприлюднюємо, згрупувавши їх у три чітко окреслені класи: особисті формування пам'яті, когнітивні формування пам'яті та «пам'ять-звичка».

На формування соціальної пам'яті групи чи колективу напряму впливають церемонії вшанування пам'яті окремих історичних подій чи осіб. Ці церемонії виконують функцію конструювання соціальної пам'яті лише за умови їхньої перформативності: оскільки перформативна пам'ять безпосередньо пов'язана з тілом, важливим аспектом соціальної пам'яті є тілесні практики. Останні постають у вигляді практик інкорпорування/втілення та записування. Записи розглядаються як привілейована й основна форма передачі спогадів і пам'яті суспільства. Практики втілення/інкорпорування залежать від способу свого існування та способу їхнього опанування. Тому ті відносно неформальні види діяльності та комплекси дій, які вчений розглядає як культурно зумовлені тілесні практики, мають суттєві спільні риси з відносно формальними видами діяльності та комплексами дій, які він уважає церемоніями вшанування пам'яті. Отже, і церемонії вшанування пам'яті, й тілесні практики є однаково важливими для конструювання соціальної пам'яті.

Відповідно, відзначається, що формування зовнішньополітичної ідентичності держави відбувається на основі набагато ширшого комплексу ідентитетів, аніж набір історичних фактів, що формують історичну пам'ять, адже остання має корелюватися з пам'яттю соціуму.

*Ключові слова:* зовнішньополітична ідентичність, держава, соціум, історична пам'ять, соціальна пам'ять, Пол Коннертон.

На сучасному етапі розвитку політологічних досліджень сутність конструювання зовнішньополітичної ідентичності державного актора виводиться на основі аналізу результатів тривалої соціальної та політичної практик, спільного досвіду та історичної пам'яті конкретної спільноти. Остання містить образи подій, які перетворюються на символи колективної ідентичності. На основі різних форм історичної пам'яті і різних культурних спільнот формується складна багатоаспектна зовнішньополітична ідентичність держави, котра постає в ролі різновиду колективної ідентичності. Зв'язок пам'яті та ідентичнос-

ті беззаперечний: пам'ять є наративом, а ідентичність за своєю природою – наративним феноменом. Тому, будучи зафіксованою у формах знань, культурних стереотипів, архетипів і міфів, історична пам'ять постає унікальною системою уявлень певної спільноти про своє минуле. Адже саме завдяки усвідомленню людьми самотності власної історичної долі формується невичерпне джерело суспільних цінностей, що визначають пріоритети розвитку соціальної системи, спрямованої на збереження й підтримку цілісності та історичної спадковості.

З іншого боку, формування ідентичності соціуму нерідко відбувається методами руйнування вже наявної ідентичності, що спостерігається, приміром, у процесі реалізації проєкту «радянської людини», який активно підтримувався комуністичною ідеологією, особливо після Другої світової війни. У такому разі «забування», що базувалося на репресивному витісненні пам'яті соціуму, її перекодовуванні задля переконання підкорених народів у неважливості їхнього минулого, їхніх національних ідеалів, традицій і цінностей, слугувало меті творення нової колективної ідентичності [1, с. 2]. Тому можемо стверджувати, що ментальні операції суб'єктів суспільства будь-якого рівня (від індивідів до соціуму загалом) можуть регулюватися на основі історичної пам'яті [2, с. 441].

Із точки зору І. Ковальської-Павелко, історичну пам'ять можна визначити як: сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле. Як складний феномен суспільної свідомості вона містить певні образи, символи, міфи, ритуали, історіографічні уявлення [3, с. 282]. Проте найчастіше історична пам'ять формується професійними дослідницькими товариствами та існує перш за все на основі затверджені історичної концепції [4, с. 54]. Отже, саме цей вид пам'яті конструюється соціальними і державними інституціями. Однак витримати випробування часом історична пам'ять може тільки за умови міцної опори на соціальний контекст. Тобто в процесі розробки концепції офіційної історичної пам'яті державні інституції мають урахувати соціальну пам'ять, адже тільки в разі відсутності дисонансу між соціальною та історичною пам'яттю остання сприйматиметься суспільством як правдива, тобто відповідатиме історичній дійсності [5, с. 143].

На думку М. Хальбакса, колективна, історична і соціальна пам'ять є тотожними: «Якщо під історичною пам'яттю ми розуміємо низку подій, спогади про які зберігає національна історія, то чи не вона, чи не її рамки є основною частиною того, що ми називаємо колективною пам'яттю?» [6, с. 12–13]. Водночас історичний характер соціальної пам'яті полягає насамперед у тому, що «історія не лише продукує розповіді сучасників про події минулого, а й час від часу корегує їх: не лише тому, що володіє іншими доказами, а й для того, щоб пристосувати їх до прийомів мислення і репрезентації, які притаманні сучасним людям» [7, с. 209].

Важливим продовженням і водночас новим витком у дослідженнях колективної пам'яті стали напрацювання П. Коннертона, який артикулював феномен соціальної пам'яті, відділивши її від історичної, але звернув увагу на взаємозумовленість між сприйняттям нинішнього й минулого, зафіксованого в індивідуальній та спільній пам'яті: «Теперішнє намагається в певний спосіб впливати на наші спогади про минуле, минуле намагається впливати чи спотворювати наше сприйняття теперішнього» [8, с. 16]. Оскільки дослідник уважає, що «образи з минулого зазвичай «виправдовують»/легітимізують соціальний лад теперішнього, всі «учасники» (і суб'єкти, й об'єкти) будь-якого соціального ладу мусять мати спільну пам'ять» [8, с. 16], доцільно розглянути соціальну пам'ять як один із чинників формування колективної ідентичності соціуму, котра, своєю чергою, є основою для становлення зовнішньополітичної ідентичності держави.

У своїй праці «Як суспільства пам'ятають» П. Коннертон трактує соціальну пам'ять як: спільну пам'ять багатьох людей, адже «якщо їхні спогади про минуле суспільства різняться, то члени цього суспільства не можуть мати ані спільного досвіду (чогось), ані уявлень (про щось)» [8, с. 17]. Тобто наше сприйняття теперішнього залежить від нашого знання про минуле: ми переживаємо теперішнє крізь призму подій чи об'єктів із минулого, пов'язуючи формування і перебіг теперішнього з тим, що сталося раніше. Дослідник намагається зрозуміти, як саме пам'ять груп підтримується та передається наступним поколінням. Він переконаний у тому, що є певна інерція соціальних структур, яка не знайшла адекватного пояснення у світлі жодної сучасної теорії дослідження цього феномена [9, с. 104].

Відповідно, розпочинаючи вивчення соціальної пам'яті, дослідник робить наголос на різноманітності типів формувань пам'яті, які ми робимо й оприлюднюємо [8, с. 41–55], групуючи їх у три чітко окреслені класи. До першого класу він відносить особисті формування пам'яті, що включають «ті акти запам'ятовування, об'єктом яких слугує чиясь історія життя» [8, с. 44]. Другий клас включає когнітивні формування пам'яті, що покривають ті події чи факти, з якими людина «обов'язково зустрічалася, переживала їх або вивчала у минулому» [8, с. 45]. Згідно з позицією П. Коннертона, однією з основоположних характеристик цього типу формувань пам'яті є відсутність необхідності запам'ятовування вивченого матеріалу для його подальшого застосування [10, с. 272]. До третього класу формувань пам'яті філософ відносить «пам'ять-звичку» як можливість фізичного відтворення наявних спогадів, наприклад, керування велосипедом [8, с. 46].

У дослідженні відзначається, що соціальну пам'ять не слід плутати з історичною реконструкцією. Перша вирізняється неформальністю, неусвідомленістю і вкоріненістю в традиції, тоді як ознакою іншої є осмислене сприйняття минулого, що, по суті, є «хлібом» професійних істориків. У цьому ключі П. Коннертон відзначає, що «образи минулого та знання про минуле, які зберігаються у нашій пам'яті, підтримуються та передаються за допомогою ритуальних (більшою чи меншою мірою) дійств (перформенсів)» [8, с. 51]. На думку вченого, формальні дійства відіграють неабияку роль у процесі визначення та посилення значення ритуального характеру напівміфологізованих явищ. Отже, церемонії вшанування пам'яті окремих історичних подій чи осіб напряму впливають на формування соціальної пам'яті групи чи колективу. «Відзначення, святкування чи відправа «одвічних повторень» стає можливою насамперед завдяки календарній циклічності цих повторів», – відзначає дослідник [8, с. 105]. Адже саме календарі уможливають протиставлення: структурі профанного часу протиставляється інша структура, яка є якісно відмінною від попередньої і неспівставною з нею, в якій найвизначніші події сакрального часу зібрано разом і певним чином скоординовано [8, с. 105]. Така теза доводиться на основі застосування прикладів ушанування окремих подій і осіб у різних державах, що підтверджує тезу про вагомість церемоній вшанування пам'яті для такого соціального феномена, як населення, процесу формування колективної ідентичності та, як наслідок, зовнішньополітичної ідентичності державного актора міжнародних відносин.

П. Коннертон зазначає, що попередній аналіз таких подій проводився як вивчення ритуалів, сфокусоване на розкодуванні чи «перекладі» їх змісту та визначенні символізму, а не на з'ясуванні форми [8, с. 82–83]. Такий підхід має суттєве значення для археологічних досліджень, проте в сенсі вивчення соціальної пам'яті вагомим постає дискурсивний аналіз міфів і легенд, на яких базуються окремі церемонії вшанування пам'яті. Тому цей процес є не тільки справою методологічного переконання: ритуал не репрезентує міф в інший спосіб, а просто працює на власних умовах, адже окремі явища можуть виражатися виключно за допомогою ритуалу. На думку дослідника, міф може піддаватися різним

інтерпретаціям і презентаційним змінам, проте перформативна природа жестів та мови ритуалу є доволі стабільною й консервативною. При цьому він пропонує приклад церковної літургії у католицизмі, наративне й перформативне наповнення якої не змінювалося протягом століть: «під час літургії треба стояти, надавши тілу скорботної пози і виражаючи уважність; руки складені й переплетені, наче в молитві; люди вклоняються та виражають своє безсилля перед лицем Бога, ставши на коліна; або вони можуть взагалі не стояти, а розпростертися на підлозі» [8, с. 90].

Отже, згадані церемонії виконують функцію конструювання соціальної пам'яті лише за умови їхньої перформативності, тобто їхнього проведення у формі дійства. Тому П. Коннертон зауважує, що «перформативна пам'ять безпосередньо пов'язана з тілом» [8, с. 113] і концентрується на вивченні ще одного аспекту соціальної пам'яті – тілесних практиках. Дослідник не робить наголос на тілесних практиках та церемоніях ушанування мертвих, які використовуються в різних суспільствах, однак його робота є суттєвим напрацюванням для антропологічних досліджень, адже відзначає матеріальну важливість місць поховання для процесів продукування та відтворення соціальної пам'яті.

П. Коннертон намагається показати, яким чином тілесні практики можуть бути включені до стратегій запам'ятовування: звички та рухи тіла є засобами, за допомогою яких минуле може відтворюватися в теперішній момент часу. Так, традиції судової системи Франції XVIII століття базувалися на спогадах працівників щодо необхідності відповідної поведінки в залі засідань, яка артикулювалася через невербальні джерела, включаючи щоденні рутинні справи, визначену форму одягу та манеру висловлення думок [8, с. 129–138].

Такі процеси дослідник вважає «ні чим іншим, як практикою інкорпорування/втілення» [8, с. 123]. Водночас вони постають і практикою записування, адже «йдеться саме про опанування тіла, втілення певних завчених дій і рухів» [8, с. 123]. Однак «практики втілення/інкорпорування, на відміну від практик записування, дуже складно простежити, тому вони як такі не здатні забезпечити 100-відсоткову можливість дізнатися, чи стоїть за кожною з них «воля до запам'ятовування» [8, с. 158]. Тому П. Коннертон доходить висновку, що записи зазвичай розглядаються як привілейована й основна форма передачі спогадів і пам'яті суспільства, а отже, спостерігається поширення та напрацювання соціумом систем запису з метою показового розвитку своєї здатності пам'ятати.

«Практики втілення/інкорпорування залежать від свого особливого мнемонічного ефекту в двох важливих моментах: у способі свого існування та способі їхнього опанування. Вони не існують «об'єктивно», незалежно від факту свого виконання. А опановуються в такий спосіб, який не вимагає рефлексії чи осмислення факту їхнього виконання» [8, с. 159]. Тому ті відносно неформальні види діяльності та комплекси дій, які вчений розглядає як культурно зумовлені тілесні практики, мають суттєві спільні риси з відносно формальними видами діяльності та комплексами дій, які він вважає церемоніями вшанування пам'яті. Адже церемонії вшанування пам'яті також зберігаються лише завдяки їхньому представленню/виконанню. І саме через свою перформативну властивість і високий ступінь формалізації вони повільно піддаються критичному осмисленню та оцінці тими особами, які беруть участь у їхньому виконанні. Відповідно, дослідник резюмує, що «і церемонії вшанування пам'яті, і тілесні практики мають певне забезпечення від процесу їхнього «кумулятивного» дослідження, який присутній у всіх дискурсивних практиках». Цей чинник є джерелом їхньої важливості та живучості в ролі мнемонічних систем. Кожна група «довірить» автоматизму тіла ті цінності й категорії, які вона найбільше прагне зберегти. «Представники цієї групи знатимуть, наскільки добре можна зберегти минуле в пам'яті за допомогою пам'яті-звички, що «осіла» в тілі», – робить висновок П. Коннертон [8, с. 159].

Аналіз цієї праці П. Коннертона доводить, що соціальна пам'ять суспільства визначається не конкретними історичними даними, а постає на основі комплексу чинників розвитку колективу, що включають як поведінковий, так і ментальний аспекти. Тому у процесі формування зовнішньополітичної ідентичності держави важливо брати до уваги цей феномен, адже лише в разі кореляції історичної та соціальної пам'яті соціуму можливим є формування усталеного зовнішньополітичного курсу держави на міжнародній арені, який підтримуватиметься населенням, адже воно відчуватиме його історичне значення, тому що матиме власні соціальні уявлення про нього.

#### Список використаної літератури

1. Пухонська О. Культурна амнезія: від суспільного до літературного дискурсу незалежності. *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2017. № 1. С. 1–10. URL: [https://www.researchgate.net/publication/328451743\\_CULTURAL\\_AMNESIA\\_FROM\\_SOCIAL\\_TO\\_LITERARY\\_DISCOURSE\\_OF\\_INDEPENDENCE](https://www.researchgate.net/publication/328451743_CULTURAL_AMNESIA_FROM_SOCIAL_TO_LITERARY_DISCOURSE_OF_INDEPENDENCE).
2. Репина Л.П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв. Москва : Круг, 2011. 560 с.
3. Ковальська-Павелко І.М. Історична і соціальна пам'ять: спільне та особливе. *Проблеми політичної історії України*. 2018. Вип. 13. С. 280–289.
4. Бегунова Е.А. Некоторые аспекты сравнительного анализа понятий «культурная память» и «историческая память» в зарубежной и отечественной гуманитаристике. *Вестник КемГУКИ*. 2019. № 48. С. 50–55. (Серия «Культурология»).
5. Гук О.И. Историческая память как фактор формирования социетальной культуры. *Вестник Полоцкого государственного университета*. 2018. № 7. С. 141–146. (Серия Е).
6. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. Неприкосновенный запас. *Дебаты о политике и культуре*. 2005. № 2–3. С. 12–35.
7. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / пер. с фр. и вступ. статья С.Н. Зенкина. Москва : Новое издательство, 2007. 348 с.
8. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / пер. з англ. С. Шліпченко. Київ : Ніка-Центр, 2004. 184 с. (Серія «Зміна парадигми»).
9. Conway V. Moving through Time and Space: Performing Bodies in Derry, Northern Ireland. *Journal of Historical Sociology*. 2007. Vol. 20, No. 2. Pp. 103–125.
10. Peterson R. Social Memory and Ritual Performance. *Journal of Social Archaeology*. 2012. Vol. 13, No. 2. Pp. 266–283.

---

**FORMATION OF THE FOREIGN POLICY IDENTITY OF THE STATE  
IN THE LIGHT OF PAUL CONNERTON'S STUDIES****Iuliia Tsyrfа***Taras Shevchenko National University of Kyiv,  
Institute of International Relations,  
Chair of International Regional Studies,  
Yurii Illienka St., 36/1, 04119, Kyiv, Ukraine*

Based on the analysis of P. Connerton's explorations, the role of social memory in the process of formation of collective identities and, accordingly, the foreign policy identity of the state is outlined. The group identity of a society is determined to be influenced by not only the institutionally formed historical memory of the society, but also the social memory that includes all the identity changes to be experienced by the society. Therefore, the social memory also has an impact on the stability of the foreign policy identity of the state actor.

P. Connerton separated social memory from historical memory, but paid attention to the interdependence existing between the present and past perceptions recorded in individual and collective memories. Therefore, social memory of a society is not determined by specific historical data; it is formed under the influence of different factors existing inside the group, which include both behavioural and mental aspects. In particular, the researcher emphasizes the variety of types of memory claims we make and announce and groups them into three clearly defined classes, i.e. personal memory claims, cognitive memory claims, and habit-memory.

Formation of social memory of a group or collective is directly influenced by the commemorative ceremonies of certain historical events or individuals. These ceremonies carry out the function of constructing social memory only when they are performative: since performative memory is directly related to the body, bodily practices are an important aspect of social memory. They take the forms of incorporating and recording practices. The records are seen as a privileged and essential form of social memory. Incorporating practices depend on the ways of their existence and usage. Therefore, those relatively informal activities, that are considered by the scientist as culturally conditioned bodily practices, have significant common features with the relatively formal activities he represents as commemorative ceremonies. As a result, both commemorative ceremonies and bodily practices are equally important for the construction of social memory.

Accordingly, the formation of the foreign policy identity of the state depends on a much broader set of identity markers than the set of historical facts that construct historical memory, since the latter should be correlated with the memory of society.

*Key words:* foreign policy identity, state, society, historical memory, social memory, Paul Connerton.